# A zsidók deportálása Kárpátaljáról - 1941

**Az etnikailag homogén magyar birodalomról álmodozó budapesti politikai elit egy része számára az 1930-as évek végén vonzó célnak tűnt a teljes kárpát-medencei zsidóság eltávolítása. Az 1939:IV. tc. (második zsidótörvény) 22. paragrafusa kimondta: „Felhatalmaztatik a minisztérium, hogy a zsidók kivándorlásának előmozdítására és a zsidók vagyonának ezzel kapcsolatban kivitelére egyébként a törvényhozás hatáskörébe tartozó intézkedéseket rendeletben tehessen meg."**

Tervek a zsidók kitelepítésére: a megrendelők
A zsidóktól való megszabadulást Horthy is támogatta. A budapesti brit követ beszámolója szerint a kormányzó kifejtette, „hogy szép számmal vannak zsidók, akiktől Magyarország szívesen megszabadulna". Igaz, hozzátette: „de ott vannak azok is, akik ugyanolyan jó magyarok, mint ő maga". Imrédy Béla miniszterelnök már 1938 decemberében arról beszélt a zsidó vezetőknek, hogy öt év alatt 100.000 zsidó távozását tartja kívánatosnak. 1939 februárjában helyére lépő utódja, Teleki Pálnak sem voltak más szándékai. A zsidók kitelepítését ő is szükségesnek látta. Teleki azonban nem csak a magyar zsidókat űzte volna el. Amikor 1940. november 20-án Hitler Bécsben fogadta a miniszterelnököt, a jegyzőkönyv szerint Teleki „felvetette a zsidókérdést, és kifejtette, hogy a zsidókat békekötéskor el kell távolítani Európából. A Führer azt válaszolta, hogy a zsidókérdés megoldását Európa számára a béke egyik legnagyobb feladatának tekinti." Ráadásul Telekinek fontos szerepe volt a második zsidótörvény megfogalmazásában, az indokolás nagy részét ő írta. Sőt, egy április 15-én tartott beszédében elmondta, hogy ha teljesen maga állíthatja össze a törvényt, az jóval szigorúbb előírásokat tartalmazott volna.

A végrehajtók: a KEOKH és a hadsereg
1938 és 1944 között több kisebb akció indult egyes zsidó csoportok eltávolítására. A Magyarországon élő külföldi állampolgárokat a Belügyminisztérium alá rendelt KEOKH (Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság) felügyelte. A hivatal a jogszabályokat tudatosan áthágva igyekezett minél több zsidót felügyelete alá vonni. Így például annak ellenére, hogy a vonatkozó törvény szerint minden Magyarországon született személy állampolgárnak minősült, a zsidók esetében az állampolgárságot egyéb dokumentumokkal is igazolni kellett. Elvileg egy külföldi férfi öt év folyamatos itt tartózkodás és adófizetés után jogosulttá vált az állampolgárság felvételére, de ha a kérelmező zsidó volt, ezt gyakran mégis megtagadták tőle. A KEOKH hatáskörébe tartoztak a nácik elől Magyarországra szökő német, osztrák, lengyel, szlovák, stb. zsidók is. Az idegen vagy éppen „rendezetlen állampolgárságú" zsidókat gyakran kitoloncolták. 1930-as megalapításától 1939 decemberéig a KEOKH több mint 3600 zsidót távolított el az országból. Ebben a számban nincs benne mintegy 3000 ember, akiket a hadsereggel karöltve a Felvidék 1938. novemberi megszállása után űztek el a visszacsatolt területről. Nagy részük német, osztrák vagy szlovák menekült volt, vagy olyan magyar zsidó, aki a cseh uralom alatt elfogadta a csehszlovák állampolgárságot. A módszerek máshol is visszaköszöntek. Észak-Erdély elfoglalása után például Szatmárból számos román állampolgárságú zsidót kiutasítottak. A katonai parancsnokság rendeletben tiltotta meg a zsidók letelepedését. 1940 novemberében a hadsereg Csíkszeredáról 78 embert Romániába űzött, 42-öt pedig a szovjet területekre toloncolt. Bár a belügyminisztérium a deportálást leállította, egészen 1942 nyaráig folytatódtak a szórványos akciót.

A kitelepítés előkészítése
A tervezett etnikai tisztogatások legfőbb logisztikai problémáját a telepítési célterület, azaz

egy befogadó ország hiánya jelentett. 1941 júniusában Magyarország csatlakozott a Szovjetuniót lerohanó Hitlerhez, és a Kárpátokon túli ukrán vidékek német és magyar megszállás alá kerültek. A keleti határon tehát hirtelen megnyílt egy hatalmas terület, ahol nem volt szilárd államhatalom: nyitva állt az út a „nemkívánatos elemek" eltávolítása előtt. A hadsereg hamarosan javaslatot tett a kormánynak a „rendezetlen állampolgárságú" (orosz és lengyel) zsidók eltávolítására. A kabinet július elején rábólintott a javaslatra. Nehéz elképzelni, hogy Horthyt ne tájékoztatták volna a döntésről, és az is valószínűtlen, hogy a kormányzó akarata ellenére megindult volna a deportálás. Siménfalvy Sándor, a KEOKH vezetője a háború után azt vallotta, hogy Werth Henrik vezérkari főnök az összes zsidót deportálni akarta, de – főleg Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter ellenállása miatt – csak a „galiciánerek" kitoloncolását sikerült elérni. Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzói biztosa július 10-én Bárdossyhoz írott levelében jelezte a kormányfőnek, hogy „a jövő héten a nem magyar állampolgár idemenekült galíciánereket, az exponált ukrán agitátorokat és a cigányokat át fogom tétetni a határon". Utasítására a csendőrség egységei hamarosan megkezdték a zsidót deportálását Ukrajnába. Siménfalvy július 12-i és 14-i rendeleteiben felhívta a rendőrhatóságokat, hogy az ország egész területén írják össze a „beszivárgott" lengyel és orosz zsidókat (azaz a menekülteket), mivel eltávolításuk a küszöbön áll.

A kőrösmezei deportálás

Az ország egész területén megkezdődött az állampolgárságukat igazolni nem tudó zsidók összegyűjtése. Gyakran a szabályos papírokkal rendelkezőket, vagy az állampolgársági bizonyítvány megérkezésére váró embereket is elvitték. A helyi szinten a valós cél gyakran minél több zsidó eltávolítása volt. Néhol a rendvédelmi szerveket egyenesen utasították, hogy a zsidók legalább ötven százalékát el kell vinni. Máramaros vármegye főispánja 30-35 ezer ember elhurcolását irányozta elő. Az akciót Kárpátalján irányító Meskó Arisztid rendőrtanácsos nem is titkolta, hogy az eredeti rendeleten túllépve, messze nem csupán a lengyel és orosz zsidókat deportáltatja. Egy-egy falu teljes zsidó lakosságát elhurcolták. Ez főleg Kárpátalján fordult elő (Alsó- és Felsőhidegpatak, Szinevér, Priszlop, Técső, Toronya), de például a Gömör-Hont vármegyei Putnokon élő zsidók nagy részét is összeszedték. A főszolgabíró itt egyszerűen elkobozta a szabályos papírokat, majd ezek hiányára hivatkozva elvitette az embereket. A deportáltak döntő többsége kárpátaljai volt, de Erdélyből, a Felvidékről, a Nyírségből, Budapestről, és Debrecenből is elhurcoltak összesen több ezer zsidót. A hatóságok az elfogottakat (gyakran étlen-szomjan) marhavagonokba zsúfolták és a határon fekvő Kőrösmező katonai táborába szállították. Innen július 14-étől kezdve kisebb-nagyobb csoportokban, teherautóval átvitték a zsidókat a határon, ahol egyszerűen magukra hagyták őket.

Tiltakozások és az akció leállítása

A kormányzat azonban hamarosan többszörös nyomás alá került. Egyrészt a polgári ellenzék (elsősorban Rassay Károly, Bajcsy-Zsilinszky Endre és Slachta Margit) tiltakozó hangja erősödött fel, másrészt a német hatóságok jelezték, hogy a határon átözönlő több ezer zsidóban közbiztonsági veszélyt látnak. Augusztus 8-án Keresztes-Fischer megtiltotta a magyar állampolgárok deportálását. A többiek kiszállítását egyelőre nem állította le, csak saját hatáskörbe vonta. Az akcióra végül Siménfalvy augusztus 15-i távirata tett pontot, amely elrendelte a még Kőrösmezőn lévő zsidók szabadon bocsátását.
Az 1941 nyári deportálási akciók mintegy 100-120 magyar zsidó közösséget érintettek. Az elhurcoltak összlétszáma pontosan nem határozható meg, de közeli becslés adható. A KEOKH augusztus 18-án körülbelül 17.000 főben adta meg az kiűzöttek számát, 22-én már 17.656 embert említett. A Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája augusztus 17-ig 17.560 deportáltról tudott. A határvidéki magyar királyi rendőrkapitányság 1941-es harmadik

negyedévi jelentése szerint július 15. és augusztus 12. között 19.426 embert telepítettek ki. Ha ezekhez az adatokhoz hozzávesszük a Kozma Miklós utasítására a KEOKH-akció megindulása előtt végrehajtott deportálásokat, akkor valószínűsíthető, hogy az összes kitoloncolt száma 18 és 20-21 ezer közé becsülhető.

A kamenyec podolszkiji mészárlás
A határ másik oldalán ukrán bandák fosztogatták és öldösték a magukra hagyott zsidókat. „Semmiféle hatóság nincs, csak a parasztok uralkodnak, szörnyű kegyetlenségeket követnek el." – írta egyikük egy csodával határos módon Magyarországra kézbesített levélben. Egy magyar szemtanú (minden bizonnyal katona) augusztus 30-án így számolt be a látottakról: „A Dnyeszterből naponta szedték ki a zsidó hullákat, öreg-fiatal, sőt 3-4 éves gyermekeket, de legfőképp fiatal lánykákat, megbecstelenítve, nyomorékká kínozva, hogy nem lehetett nézni őket, a mi katonáink temették el őket jeltelenül, volt nap, hogy száz is leúszott, végül már nem is szedik ki őket, csak ha a hídnál fennakad." A honvédek egyébként esetenként a zsidók védelmére keltek. Egy júliusi német jelentés szerint: „A milícia elszigetelt akciót indított a zsidók ellen. Az eredmény a magyar hadsereg azonnali közbelépése volt". Magyar katonák augusztus második felében Kolomeában is megakadályoztak egy antiszemita atrocitást.
A deportáltak szétszóródtak Ukrajnában. A legtöbb ember Kamenyec-Podolszkijba került. Itt zajlott 1941. augusztus 27. és 30. között a holokauszt történetének első olyan tömeggyilkossága, ahol az áldozatok száma 10 ezer fölé emelkedett. Az SS egyik speciális kivégző alakulatának (Einsatzgruppe C) egységei, valamint német és ukrán rendőri erők Friedrich Jeckeln SS-tábornok irányításával 23.600 zsidót gyilkoltak meg. A Magyarországról elhurcoltak közül körülbelül 15.000 ember pusztult el itt. A többi áldozat helyi vagy környékbeli zsidó volt.
Ezekben a napokban három helyszínen folyt a gyilkolás: a Kamenyec-Podolszkij keleti peremén lévő egykori szovjet határőrlaktanyánál, az északkeleti külvárosban lévő lőszerraktárnál, és az egyik temetőben. A 16 éves ukrán Xénia Prondancsuk látta, ahogy a zsidókat a lőszerraktárnál lévő kráterekhez vezetik. "Az öregeket, akik nem tudtak járni és hátramaradtak, a németek agyonverték" – vallotta 1944 májusában - „Ezután szekérre tették őket, 20-30 embert egy szekérre, és – ahogy tudom – a kivégzőhelyszínre vitték." A lány egy szomszédjával együtt követte a menetet, és egy bokorban elbújva távolról nézte a tömeggyilkosság előkészületeit. "Láttam, ahogy a gyerekeknek, asszonyoknak és férfiaknak le kellett vetkőzniük és tízesével a sírba kellett ugraniuk. Néhányuk ellenállt, nem akartak levetkőzni. Őket puskatussal ütötték, szurony döftek beléjük és a lábuknál és karjuknál fogva vonszolták őket a sírhoz. A gyerekeket elszakították anyjuktól és szuronnyal ledöfték őket". A helyszínek köré a Wehrmacht és a magyar honvédség vont kordont. Ennek kötelékében teherautósofőrként szolgált a zsidó Mermelstein Gábor, aki így emlékezett vissza a történtekre: „Több száz embert láttunk ott vetkőzni […] egy juharfasor mellett haladtunk - gyakorlatilag a meztelen holttestek tömege felett […] hirtelen megpillantottunk egy négyzet alakú gödröt, amelynek mind a négy oldalán emberek álltak. Ártatlan emberek százait géppuskázták halomra. Sosem felejtem el, amit láttam és éreztem: a rémült arcokat, az ellenállás nélkül saját sírjukba vonuló férfiakat, asszonyokat, gyerekeket. Egyszerre volt bennem rémület, felháborodás és mérhetetlen fájdalom."
Jeckeln egyik embere, aki a lőszerraktárnál gyilkolta az embereket, 1964-ben így emlékezett 1941 augusztusára: "Amikor megérkeztünk, a kivégzés még nem kezdődött el. Több kivégzőosztag állt fel, mindegyik négy emberből állt. Az egyik osztagba L-t, W-t, engem és egy ismeretlen rendőrt osztottak be.[…] A kivégzőhelyet rendőregységek őrizték. A zsidók hosszú sorokban érkeztek. […] Néhánynak le kellett feküdnie, másokat álló helyzetben végeztünk ki tarkólövéssel. Férfiak, nők és gyerekek is voltak, de én csak férfiakat lőttem le. Nem volt szünet. Gyakran eljöttem a tömegsírtól, amikor az idegeim kezdték felmondani a

szolgálatot, és megpróbáltam kibújni a feladat alól. Azonban mindig visszaparancsoltak a sírhoz. Összesen egy vagy két órán keresztül lőttem. Azután egy rendőrosztag váltott fel minket. Ha megkérdeznek, hány zsidót lőttem le ott, nem tudom pontosan megmondani. Talán ötvenet vagy százat, nem tudom.” Jeckeln jelen volt a kivégzéseknél. A 320-as rendőrzászlóalj egyik emberének 1964-es vallomása szerint a gyilkolástól demoralizált embereit azzal próbálta felrázni, hogy kiemelt szürke ruhás férfit a sorból és azt mondta: „Nézzétek ezt a zsidót. Ez egy tipikus zsidó, akit meg kell semmisíteni, hogy mi németek élhessünk”.

A többi deportált sorsa

A deportáltak egy kisebb csoportját nem Kamenyec-Podolszkijba vitték. Ők Nadvorna, Kolomea és Sztanyiszlavov gettóiba kerültek és osztoztak az ottani zsidók sorsában: az 1941 őszi-téli tömegkivégzésekben és az 1942 tavaszi deportálásban, amely a belzeci megsemmisítő táborba vezetett. A nadvornaiak egy részét az 1941. október eleji, 2000 áldozatot követelő mészárlás során ölték meg a németek. A Sztanyiszlavovban lévő zsidók közül 1941. október 12-én mintegy 10-12 ezret gyilkoltak meg, majd a következő hónapokban további csoportokat végeztek ki. Kolomeában 1941 októbere és 1942 januárja között mintegy 4500 zsidót lőttek agyon. 1942 márciusában, az ún. Reinhard akció keretében a Sztanyiszlavovban és Kolomeában még életben lévő zsidókat – köztük a magyarországi deportáltakat is – a belzeci megsemmisítő tábor gázkamrájában gyilkolták meg.
A deportáltak egy kis része visszajutott Magyarországra. Sokan a Kárpátok úttalan útjain, ukrán és magyar parasztok (legtöbbször megvásárolt) segítségével szöktek ki a halálzónából. Volt, akiket magyar katonák hoztak haza: ők honvédségi teherautók platóján vagy éppen gépkocsik csomagtartójában tették meg a veszélyes utat. A visszatértek egy részét a KEOKH elfogta és internálótáborokba zárta. Másokat a németek toloncoltak vissza. Őket a magyar hatóságok sokszor ismét átdobták Ukrajnába. Egy 1941 októberében kelt jelentés szerint „a németek hordágyon küldtek át egy Sáfár nevű halálosan beteg embert. […] [a magyarok] erre hordágyastól visszatették a határon. Utóbb pedig más átjövőktől megtudták, hogy a szerencsétlen meg is halt.” A visszaküldött emberek élelem és fedél nélkül tengődtek a határon. A jelentés írója megjegyzi: „a határmenti lakosság, erdőkerülők, erdészek közlése szerint a senki földje hullákkal van tele”.

További akciók

A kőrösmezei deportáltak sorsa nem maradt titok. A túlélők és az Ukrajnában szolgáló zsidó munkaszolgálatosok éppúgy hazavitték a mészárlások hírét, mint a térségben állomásozó magyar katonák. A kormány is pontos információkat kapott: egy szeptember 5-én Bárdossynak küldött jelentés szerint „a zsidók agyonlövése a megszállt területeken köztudomású”.
Ennek ellenére kisebb volumenű deportálások egészen 1942 októberéig előfordultak. A kitoloncoltak egy részét Ukrajnába vitték (például 1942 szeptemberében), máskor osztrák területre (1942. január) vagy Romániába küldték őket (1942. június). Egy-egy transzport létszáma a két-három főtől a néhány tucatig terjedt. Az ukrajnai kiszállításokat véglegesen 1942 októberében állította le Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter. 28-án 32 lengyel születésű zsidó szállítottak Budapestről Kőrösmezőre. Mikor tudomást szerzett a transzportról, Keresztes-Fischer magához rendelte Siménfalvy KEOKH-főnököt és – hivatkozva arra, hogy Ukrajnában agyonlövik a zsidókat – egyszer és mindenkorra megtiltotta a keleti deportálásokat. A 32 lengyelt a ricsei internálótáborba zárták. A KEOKH a továbbiakban elsősorban a Szlovákiából Magyarországra menekülők visszatoloncolásával volt elfoglalva. A zsidók tömeges kitelepítése egyelőre lekerült a napirendről.

Bibliográfia

A. Sajti 1987
A. Sajti Enikő: Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája. Budapest, 1987, Kossuth.

Ablonczy Balázs: A visszatért Erdély 1940-1944. Budapest, 2011, Jaffa.

Braham 1997
Randolph L. Braham: A népirtás politikája – a Holocaust Magyarországon. 1–2. köt. Budapest, 1997, Belvárosi.

Egry 2010
Egry Gábor: Tükörpolitika. Magyarok, románok és nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben, 1940-1944. Limes 2010/2. 97-111. o.

Frojimovics-Schweitzer 1994
Frojimovics Kinga – Schweitzer József: Magyarországi Zsidó Hitközségek 1944 április. A Magyar Zsidók Központi Tanácsának összeírása a német hatóságok rendelkezése nyomán. Budapest, 1994, MTA Judaisztikai Kutatócsport – Magyar Zsidó Levéltár – Országos Rabbiképző Intézet.

Frojimovics 2007a
Frojimovics 2007
Frojimovics Kinga: I Have Been a Stranger in a Strange Land: The Hungarian State and the Jewish Refugees in Hungary, 1933-1945. Jerusalem, 2007, Yad Vashem.

Frojimovics 2007b
Frojimovics 2007b: Máramaros vármegye. In Randolph L. Braham (szerk.): A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája. Budapest, 2007, Park. 636-727. o.

Frojimovics-Horváth-Jelinek 2007
Frojimovics Kinga-Horváth Rita-Jelinek Yeshayahu: Ung vármegye. In Randolph L. Braham (szerk.): A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája. Budapest, 2007, Park. 1187-1248 o.

Gellért 2012
Gellért Ádám – Gellért János: Az 1941. évi kőrösmezői deportálások. A kitoloncolásokat jóváhagyó minisztertanácsi döntés háttere.
http://www.hdke.hu/kutatas/korosmezo-1941/tanulmanyok

Gross-Cohen 1983
S.Y. Gross and Y. Yosef Cohen (ed.): The Marmaros Book: in memory of 160 Jewish Communities. http://www.jewishgen.org/yizkor/maramures/maramures.html

Jelinek-Lőwy 2007
Jelinek Yeshayahu – Lőwy Dániel: Bereg vármegye. In Randolph L. Braham (szerk.): A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája. Budapest, 2007, Park. 243-282 o.

Juhász et al. 1968
Juhász Gyula – Pamlény Ervin – Ránki György – Tilkovszky Loránt (szerk.): A

Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Budapest, 1968, Kossuth.

Karsai 2011
Karsai László: „Nemzegyalázók, valutacsempészek, fajgyalázók”. Zsidók a Fővárosi m. kir. Büntetőtörvényszék előtt, 1942-1943.
http://korosmezokam.atw.hu/files/KARSAI_Nemzetgyalazok_valutacsempeszek_nelkul_mt.pdf

Kepecs 2003
Kepecs József (szerk.): A zsidó népesség száma településenként (1840-1941). Budapest, 1993, Központi Statisztikai Hivatal.

Katzburg 2002
Nathaniel Katzburg: Zsidópolitika Magyarországon 1919-1943. Budapest, 2002, Bábel.

Kovács T. 2007
Kovács Tamás: Komárom vármegye. In Randolph L. Braham (szerk.): A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája. Budapest, 2007, Park. 617-634. o.

L. Balogh-Olti 2006
L. Balogh Béni – Olti Ágoston: A román-magyar lakosságcsere kérdése 1940-1947 között. Kisebbségkutatás 2006/4. 597-620. o.

Majsai 1986
Majsai Tamás: A kőrösmezei zsidódeportálás 1941-ben. Ráday Gyűjtemény évkönyve. 1984-1985. 59-86., 195-237. o.

Ormos 2000
Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. 1–2. köt. Budapest, 2000, Polgart.

Pohl 1998
Dieter Pohl: Hans Krueger and the Murder of the Jews in the Stanislawow Region (Galicia) Yad Vashem Studies. Vol. 28., 1998. 239-265. o.
http://www1.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%202292.pdf

Ránki 1983
Ránki György (szerk.): Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939-1944. Budapest, 1983, Magvető 165-165. o.

Sárándi 2012
Sárándi Tamás: Kisebbségpolitika a közigazgatási gyakorlatban a katonai közigazgatás idején Észak-Erdélyben. Limes 2012/2. 75-95. o.

Stark 2001
Stark Tamás: Migrációs folyamatok a második világháború alatt. Kisebbségkutatás 2001/4.
http://epa.oszk.hu/00400/00462/00012/4.htm

Stern 2004
Stern Samu, Emlékirataim. Versenyfutás az idővel! A „zsidótanács” működése a német

megszállás és a nyilas uralom idején. Budapest, 2004, Bábel.

Szinai - Szűcs 1962
Szinai Miklós – Szűcs László (szerk.): Horthy Miklós titkos iratai. Budapest, 1962, Kossuth.

Tibori Szabó 2004
Tibori Szabó Zoltán: Csík vármegye zsidósága a beteleüléstől a megsemmisítésig. In Randolph L. Braham (szerk.): Tanulmányok a holokausztról 3. Budapest, 2004, Balassi. 103-142. o.

Tilkovszky 1967
Tilkovszky Lóránt: Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938-1941. Budapest, 1967, Akadémiai.

Ungváry 2005
Ungváry Krisztián: Kitelepítés, lakosságcsere és a holokauszt egyes összefüggései. In Molnár Judit (szerk.): A holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Budapest, 2005, Balassi. 84-99. o.

Untold Stories
The Untold Stories: The Murder Sites of the Jews in the Occupied Territories of the Former USSR:
http://www1.yadvashem.org/untoldstories/database/murderSite.asp?site_id=288